

TÖRTÉNETTUDOMÁNY ÉS PSZICHOLÓGIA

Interjú Kosáry Domokossal

Szerkesztőségi interjúnk alanya Kosáry Domokos akadémikus, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos tanácsadója. Főbb munkái széles körben ismertek. Gondolunk a következőkre: A Görgey-kérdés és története, 1936; Kossuth Lajos a reformkorban, 1946; Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába I–II, 1951, 1954; Művelődés a XVIII. századi Magyarországon, 1980; Széchenyi Döblingben, 1981.

Kérdés: Első nagyobb lélegzetű munkája óta is több olyan monografikus munkát írt, amelyeknek egy-egy nagy történelmi alak áll a középpontjában. Rájuk tekintettel is magától értetődő az első kérdés. Szokott-e pszichológiai munkákat olvasgatni, érdekli-e a pszichológia?

Válasz: Erre a kérdésre három pontban tudnék válaszolni, egy kissé időrendben is. Az első az, ami gondolom, nemcsak történésznél merül föl, hanem minden kutatónál, hogy már fiatalon azt nézi, vajon a saját belső masinája hogyan végezheti jól a feladatát. Végső fokon egy kutató munkájának sikere az észlelésnek, a megfigyelésnek, a koncentrációnak, emlékezésnek és más pszichológiai folyamatoknak a jó működésétől függ. Ismernie kell tehát a folyamatokat. Nos, kezdem ott, hogy a kísérleti pszichológiával már korán, a családomban megismerkedtem, mert már gyerekeként, 6–7 éves korunkban Binet tesztjeivel szórakoztunk, játszottunk.

Kérdés: Hogy került oda?

Válasz: A szüleimtől.

Kérdés: De ők nem voltak pszichológusok?

Válasz: Nem, nem, csak széles érdeklődésű, művelt emberek. Később, mikor diák voltam az Eötvös-kollégiumban, már az említett szempont vezetett. Azzal együtt, hogy az ember a saját fizikumát igyekszik rendben tartani, hogy alkalmas legyen arra a feladatra, amelyet elébe szab, lélektani folyamatait is jól kell működtetni, hogy szolgálni tudják a célt. Számomra a legfontosabb éppen az volt, hogy mindezek jól működjenek. Ami zavaró vagy irracionális, az inkább csak olyan szempontból érdekelt, hogy milyen nehézségekkel kell számolnunk, mit kell elterveznünk, hogy jól működjék a „normális” masina. Ebben sok embertől különbözöm, akiket éppen a normálistól eltérő érdekesség vagy kuriózum vonz. Engem ez a praktikus cél vezetett mindig. És ilyen szempontból – azt hiszem, ebben szintén kivétel vagyok – nem vonzott különösebben a freudizmus sem, bármily érdekesnek, fontosnak találtam. Pontosabban: az én nemzedékem számára a freudizmus igen nagy, majdnem világnézeti jelentőségre tett szert. Számomra nem csak annyiban volt fontos, hogy lássam, miféle áramlatok dolgoznak az emberen belül. De soha nem vált nálam belőle valamilyen világnézeti meghatározó tényező; mindig nagy fenntartás volt bennem azzal szemben, hogy történelmi és társadalmi kér-

dések megoldására próbáljuk alkalmazni. Veszélyesnek tartom, ha valaki fölkapja az összetört igazságból a részigazságot, egy kis cserepet, és ordítva rohan vele, hogy megtalálta a bölcsek követét. Történelmi kutatásaimban mindig vezetett az óvatosság, nehogy 60 százalékos igazságokat abszolútnak tekintsek, mert egy idő múlva a negatívumok úgy felhalmozódnak, hogy a vélt igazság az ellenkezőjére fordul.

Érdeklődéssel olvastam azokat a francia, de főleg angol pszichológusokat, akik belső folyamataink jó karbantartására adtak tanácsokat. Például Mace, akinek a neve, gondolom, jól ismert a pszichológusok számára. Midőn könyvével megismerkedtem, már öregúr volt, a szüleim nemzedékéhez tartozott. *Psychology of Study* című munkáját ilyen szempontból haszonnal olvastam. Ugyanígy az angol pszichológusnő, M.D. Vernon dolgait. Ő is tulajdonképpen Mace iskoláját képviselte. Ezeket nálunk nemigen olvasták, nem voltak divatosak.

A második pont már közelebb visz történelmi kutatásaimhoz. Itt nem is annyira arról volt szó, hogy ha egy emberrel foglalkozom, akkor annak természetesen a lélektani működését is ismernem kell. De van, ami továbbmegy ezen, és pedig az, hogy ha egy társadalmi struktúrát képzelünk el, amelyben igen lényeges szerepe van a mentalitásnak, akkor lehetetlen az észlelésnek, az észrevevésnek, az észre nem vevésnek, a jelenségek szelektációjának azt a működését figyelmen kívül hagyni, amelyek során egy csoport, réteg, osztály bizonyos dolgokat jól, másokat csak részben észlel, vagy nem észlel. Ez valahogy úgy megy végbe, hogy társadalmi feltételei valami közegen keresztül érvényesülnek. Ennek tanulmányozását nagyon lényegesnek tartom. A francia *Annales* iskolán nevelődtem, amely figyelmeztetett arra, hogy a társadalom vizsgálata során mindig számolnunk kell ilyen lélektani tényezőkkel is.

Ugyancsak ide tartozik az, hogy a történész nem hagyhatja figyelmen kívül a pszichológia mint tudomány történetét. Lehet, hogy egy kicsit szakmai imperializmusnak tűnik, hogy a tudománytörténetet elsősorban történeti témának tekintem, de erről sajnos nem lehet engem lebeszélni. Amikor a XVIII. század művelődését megírtam, akkor fizikától kezdve az orvostudományon át a matematikáig, és bizonyos fokig a lélektan kezdetéig kénytelen voltam e témákat történetileg kezelni. Hogyha a szakembereknek itt vagy ott eltérő a véleményük, akkor természetesen módjuk van vitatkozni. Ha ugyanis történész nyúl e témákhoz, tudja, hogy ezekről mit nem tud, számol azzal, hogy mit kell megkérdeznie, megtanulnia. Ha viszont bármilyen kitűnő más szakember nyúl a saját tudományágának a múltjához, ritkán veszi észre, hogy olyan közegben dolgozik, amelyben kevésbé ismeri ki magát, mert a jelentés különbözik.

Ide tartozik végül harmadik pontként, hogy a történelem nem áll meg, a történelem időbeli hosszú folyamat, amely rajtunk keresztül megy a jövő felé. Nem a kiegyezésnél, vagy 1945-ben végződik, a történelem ma is él és holnap is folytatódik. Ennél fogva azoknak a társadalmaknak a fejlődését, amelyekben jelentős a lélektani gyakorlat alkalmazása, az adminisztrációba való kiválasztás, pályaválasztás szempontjából – mint az amerikai társadalomban –, nem tudjuk jól megérteni. Itt most megint ilyen félig német, félig angol-amerikai szerzőre hivatkozom, Eysenckre és említenem kell Cattell nevét is. Ezek ismét ismert nevek a pszichológusok számára. Pszichológiai felkészültségem természetesen hiányos, ez nekem nem szakmám, de úgy éreztem, meg kellett ismernem ahhoz, hogy a saját koromat és a történelem jelen szakaszát jobban meg tudjam érteni.

A történeti pszichológiára jóval nagyobb figyelmet kellene fordítanunk. Nem egy történész hiányossága, hogy ezzel nem sokat törődik. Ahogy talán a pszichológusok is természetesnek tartják, hogy a történelemben nyugodtan lehet az ő ismereteikkel mozogni; ugyanúgy történészek is természetesnek tartják, hogy a történelemben úgy mozoghatnak, hogy a mai ember reagálását keresik a múltban. A legvitatottabb dolgokat írják le éppen ezért. Részletekbe menő gonddal tisztázzák, hogy ekkor, ezen a napon, ebben az órában így és így történt. De hogy miért? Jön egy elavult sablon, amit talán valamelyik sajtótermékből vettek, mert nem látják világosan, hogy ezek a reakciók nem minden társadalomban, nem minden korban tökéletesen egyformák.

Főleg a magyar, és részben a kelet-közép-európai történelem megfigyelése mint-ha azt mutatná, hogy olykor valami túl nagy sokkhatás, főleg kedvezőtlen előzmények, válsághelyzetek velejárójaként, a társadalom politizáló rétegeiben elindít egy rossz mechanizmust, amelyben a jogosnak érzett felháborodás, az indulati elem, az emóció erősebbnek bizonyul az értelemnél, majd szintén ezért a realitásokba ütközik, ezen ismét felháborodik, ismét „jogosan”, többször is, míg végül a hibás reakciók eredményeként sikerül a nemzetközi politika országútján keresztül állnia. Valami ilyenféle mechanizmus működött a magyar vezető főnemesi és nemesi rétegekben a XVII. század utolsó rétegeiben – a Wesselényi-mozgalomra és a Thököly-felkelésre gondolok. Majd utóbb, például 1919 után Trianon sokkhatása alatt, az ellenforradalom, a nyomorúság és korábbi bajok betetőzéseként. A rossz mechanizmust az utóbbi esetben nem nehéz a Trianon elleni küszködés módszereinek alkalmazásában felfedeznünk. A lecsúszó, vagy kiutat nem látó, jobbfelé tolódó középrétegeket irracionális áramlatok hulláma öntötte el. Ennek jele volt egyebek között a társadalmi szférának az az irreális, emocionális felfogása is a magyar történelemtől, amely a turáni rokonság mítoszából, a kishatalmi nacionalizmusból átvett kezdetleges Habsburg-ellenességig, amely Zrínyi halálától Széchenyi és Teleki László öngyilkosságáig mindenütt orgyilkosok rémségeit fedezte fel. E szféra valami Bosch középkorvégi képeit idéző alvilágra emlékeztetett, amely a szakmai történetírás racionális módszereinek és eredményeinek szívósan ellenállt. Külön érdekes téma lehetne az ilyen sajátos kollektív reakciók, valamint a kelet-közép-európai kis népeknél nemegyszer visszatérő történelmi szorongás, a nemzethalál várása, és más hasonló problémák vizsgálata. A történészek feltárhatják mindennek politikai, gazdasági, társadalmi feltételeit, de hogy maga az ezek által kiváltott reakció miként megy végbe, azt alighanem csak a történeti pszichológia bevonásával, a pszichológusok segítségével lehetne igazán megérteni.

Az alábbi kérdés, amelyre szeretnék kitérni, a történész és a saját közönség, a saját társadalom kapcsolata. A történész feladata nem abból áll, mint néhányan felteszik, hogy valamit felkutat, összerak, megír és kész. Ilyen öncélú dolog nincs. Nem azért van a történész a társadalomban. Ezt neki el kell mondania, szóban vagy írásban. És mind a két esetben számolnia kell a közönséggel. Rendkívül fontos, hogy itt is figyelembe vegye azt, hogy az adott mentalitás, hagyományrendszer mit tesz világosan érthetővé, mi az a közhely, amely esetleg irritálódik, vagy esetleg félreértelmez dolgokat. Enélkül – ennek a lélektani állapotnak ismerete nélkül – nagyon nehéz bármit világosan megmagyarázni. Márpedig a történésznek az a kötelessége, hogy lehetőleg mindent világosan elmagyarázzon. Még inkább áll ez – persze nem ugyanilyen vetületben – hogyha fiatalokat tanít. Én magam most már nem tanítok, de hosszú éveken át tanítottam az

Eötvös-kollégiumon, az egyetemen, középiskolában nem, de volt módom azért ebbe is beletekinteni. Nagyon lényegesnek tartom azt, hogy az eredményeket – nemcsak a történelem, hanem bármelyik más szakma eredményeit – milyen módon közlik a gyerekekkel. Ezért a történeoszt is érdekli az oktatás, a tanítás. És meg kell mondanom, hogy nagyon kritikus vagyok. Főleg azért, mert az az érzésem, hogy nem követelik meg eléggé a lényegét, elég igényesen és határozottan. Abból indulnak ki, hogy a konvojnál mindig a lassú hajókat kell figyelembe venni. Értsük meg: a társadalom számára az is hasznos lehet, aki egy fokkal gyorsabban, és az is, aki egy fokkal lassabban reagál. Lehet mindegyik ugyanolyan kiegyensúlyozott és hasznos alkotó tagja a társadalomnak. De hogyha a gyorsabbakat lelassítjuk, ugyanolyan zavart okozunk, mintha a lassúkat gyorsabb munkára készítjük. Sőt nagyobb, mert a lassúbbak sem fogják legjobb formájukat kifutni. És éppen ezért irritál, ha azt látom, hogy olyan átlagebességet írnak elő, amiben a lassúak is rosszul érzik magukat, és a nagyon gyorsak is. A lefelé licitálás nem jó, nem fogja meg az embert, nem készíteti munkára az embert, a fiatalabba-
kat, eléggé.

A fiatalok számára az vonzó, ha reális mértékkel, de sok erőfeszítést követelnek tőlük. Ez éppen olyan, mint hogy nem lehet úgy sportolni, ha nem tesz valaki erőfeszítéseket. Mindenért meg kell dolgozni. A mintagimnáziumban végeztem, és akkoriban elégedetlen voltam vele, de utólag azt kell mondanom, hogy mégiscsak jó iskola volt, mert megadta ezt a fajta – nem időbeli, adatszerű – megterhelést, megkövetelte az odafigyelésnek, a koncentrálásnak e szigorú fegyelmét. Mi történik azzal az emberrel, aki ezt nem kapja meg az iskolában? A társadalom fogja rá megtanítani?

Kérdés: Az előbb említett pszichológiai források között magyar nem szerepelt. Azt jelenti ez, hogy magyar szerzőtől származó pszichológiai munkát akár folyóiratban, akár könyvben, nem szokott megnézni? Van-e valami képe, hogy milyen is a magyar pszichológia?

Válasz: Ami e képben kedvező, az nagyrészt Mérei Ferenc írásaiból, a vele való beszélgetéseiből származik, akit nagyon sokra tartok, és akinek elmeéle és kezdeményezőkétsége változatlan maradt az elmúlt évtizedek során. Azt is meg kell mondanom, hogy kezdő éveimben gellert kaptam a magyar szakirodalomtól. Volt szerencsém a kötelező tankönyvet tanulni az iskolában. Elolvastam Kornis Gyula: A lelki élet című háromkötetes művét, vagy kompilációját, s utána elhatároztam, hogy ha ez a lelki élet, akkor nekem nincs ilyen.

Kérdés: Az előbb említette az Annales iskolát. Nem mondhatjuk, hogy a magyar pszichológus társadalom az iskola legfőbb tételeit és szemléletét ismerné, bár pszichológiai is releváns problémáról van szó.

Válasz: Röviden összefoglalva azt kell mondanom, a XX. század elején a francia történetírás – és nemcsak a francia – beszűkülési perióduson esett át. Ilyen periódus akkor következik be, amikor egy társadalmilag, világnézetileg hagyományossá vált világban a szakma valahogy elveszti az újnak az izgalmát, megcsontosodik. Ebben az esetben a beszűkülés úgy jelentkezett, hogy a politikai történelemre, az eseménytörténetre korlátozódott a kutatók érdeklődése. Ezzel szemben lépett fel az Annales iskola, persze bizonyos előzmények után. 1928-ban indult meg az Annales folyóirat. Két kitűnő francia történész kezdeményezte. Marc Bloch, akit 1944-ben aztán mint ellenállót a németek kivégeztek, illetve Lucien Febvre. Két elsőrendű szakember, akik az

európai társadalmak összehasonlító vizsgálatát követelték úgy, hogy a történelem, a szűk politikai események történetén túlmenően az emberi és társadalmi élet minden szektorát magába foglalja. Tehát figyelemmel legyen a gazdaságra, a gazdaságnak a geográfiával kapcsolatos határeseiteire is, figyelemmel legyen a társadalmi struktúrára, a művelődésre, s mindazon humán és nem humán tudományok eredményeire, amelyek egy társadalom működését meg tudják világítani. Olyan ankétot szerveztek, amelyekben különböző diszciplínák képviselői vettek részt.

A történelemnek ez nem imperializmusa, hanem kötelességteljesítése volt. Úgy gondolták — s azt hiszem ebben igazuk volt —, hogy az élet minden területén mindaz, ami tegnap lezajlott, vagy akár ma lezajlik, ma estére már történelem. Ebbe bele kell érteni a technikai fejlődést éppúgy, mint akár a pszichológia vagy az orvostudomány fejlődését, meg a gazdasági funkciókat. Ez a totalitás, amit ők inkább *histoire globale*-nak neveznek, mindazt, ami az emberi társadalomban végbemegy, a történelem témájának tekinti. Így építették ők fel ezt a folyóiratot. Ma is kitűnő képviselői vannak ennek az irányzatnak. Elég Fernand Braudel nevét idéznem, akinek egyik klasszikus munkája a *Civilisation matérielle et capitalisme* most jelent meg új kiadásban, és a legnagyobb francia könyvsikerek egyike lett. Ez az irányzat — éppen azért, mert a társadalom minden működésére kiterjed — nagy figyelemmel van a mentalitásra is. Ha valamit az *Annales* képviselőinek a szemére lehet vetni, az az, hogy eleinte, talán éppen visszahatásként, mindenre nagyon figyeltek, csak éppen egy kicsit a politikai eseménytörténettől zárkóztak el túlságosan. De ma már a társadalom minden funkciójának a figyelembevételével magasabb szinten totalitásba integráljuk a politikátörténetet is, ez is a teljességhez tartozik.

Kérdés: Ugyancsak kapcsolódva egy korábbi megállapításához, említette, hogy amikor ön megírta a XVIII. század művelődéstörténetét, akkor tekintettel volt természetesen a pszichológiára is. És mintha azt is sugalmazta volna, hogy még mindig kisebb veszély, ha egy történész dolgozza fel egy bizonyos történeti időszak pszichológiai történetét, mintha ezt pszichológus teszi.

Válasz: Nem akarom a pszichológusokat lebeszélni arról, hogy a saját tudományuk történetével foglalkozzanak, erre semmiféle jogcímem nincsen. Nagyon sokat tanultam olyan matematikátörténészek munkáiból, akik matematikusok, olyan orvostörténészek munkáiból, akik orvosok. De azt tapasztaltam, hogy a történeti megközelítésnek az elsajátítása — éppen azért, mert látszólag hasonló, vagy ugyanabban az emberi közegben mozog, mint a matematika, orvostudomány stb. — sokkal nagyobb csapdát nyit a gyanútlan orvos vagy matematikus számára, mint egy történész számára. A történész talán megtanulhatja a matematikát, végső fokon az sem teljesen lehetetlen, még ha nehéz is, mivel eleve azzal a gyanúperrel közeledik ehhez a történeti közeghez, hogy vigyázat, mert itt iszonyú buktatók vannak. Voltak viszont már olyan orvosok, akik úgy estek bele ezekbe a buktatókba, hogy meg sem látták azokat. Például annak idején Széchenyivel Schaffer Károly kezdett foglalkozni, aki biztos kitűnő pszichiáter szakember volt, ezt nem tudom megítélni, de mindenesetre úgy közelítette meg Széchenyit, a történeti adatokat saját elképzelései szerint értelmezve, hogy már akkor is elszomorodtak miatta a történészek. Nem azt állítom, hogy a történészek okosabbak. Nem azok. De a nem történészek gyanútlanul mozognak az ingoványos talajon. A kémiatörténetben viszont, hogy csak egy példát említsek, Szőkefalvi-Nagy és Szabadvári

könyve világosan mutatja, hogy ha kitűnő nem történész szakemberek megismerik a történelmi terepet, tudják, hogy hova nem szabad lépniük, mert felrobbannak vagy elesnek, akkor éppen olyan jogcímük van mozogni a múltban, mint ahogy a történésznek van jogcíme a matematika útján mozogni, ha megismerte.

Kérdés: Átterve a tudománytörténetről a kiemelkedő történelmi alakokról való munkákra, a Görgey-kérdésről szóló könyvében számos esetben fordul elő tételesen, hogy Görgeyt cinikusnak tartották – legkevésbé sem pszichológus források, hanem kortársak. Nemcsak kortársaknál, de későbbi publicisztikákban is – nem túlzás ezt mondani – kiugró pont Görgey karakterének boncolgatása. Tehát történeti munkában, amely legkevésbé sem vádolható a pszichologizmussal, a hősnek a jellemvonásai tételnek vizsgálat alá, illetve sok szó esik róluk. Ezt a történész sem akarja, nem tudja megkerülni. Ha egy pszichológus kezdi boncolgatni, hogy Görgey vajon cinikus volt-e, vagy sem, és ennek milyen része volt abban ami történt, akkor valószínűleg olyan pszichológiai esszé vagy tanulmány kerekedik belőle, amely egy ember sorsát akarja megmagyarázni. Miben áll a markáns különbség, ami egyik esetben bizonyos csapdának a kikerülését, másik esetben a csapdába való beleesést eredményezi?

Válasz: Szeretném először is azt hangsúlyozni, hogy én nem Görgeyről írtam ezt a könyvet, hanem a Görgey-kérdés történetéről. Tehát a téma a „fortune politique et intellectuelle” az utóélet, a megítélés, a közvélemény története volt. Amikor lélektani kérdésekre került sor, akkor nyilvánvaló volt előttem, hogy ez pszichologizálás, tehát a cinikus, a nagyravágó, a törtető, az áruló stb. minősítés a legtöbb esetben helyettesíti a reális érveket, tehát a mélyreható társadalmi és politikai vizsgálatot; aki mondja, annak Görgey nem tetszik, és azért fest róla ilyen képet. Olcsóbb, laposabb pszichologizálást, mint Görgeyvel kapcsolatban, keveset láttam még a mai napig.

Az a bizonyos cinizmus, hogy e kép e két eleméről beszéljünk, visszamegy egyrészt oda, hogy Görgey természettudományi képzettségű, a magyar nemesi retorikától távol álló, azzal szemben álló ember volt. Gondolatkörben inkább a legjobb fajta – nem nemesi – radikálisokhoz közelálló. A radikálisok Március 15 című lapját Kossuthék azért tiltják be 1849 nyarán, mert Görgey mellett foglalt állást. Nálunk gyakran úgy állították be még ma is, mintha Görgey a birtokos nemesi reakciónak a képviselője lett volna. Ez megalapozatlan álláspont. Az a békepárttal való katonai összeesküvés is. Ő nem képviselt kifejezett politikai irányzatot. Nem azért, mintha politikai kérdések nem érdekelték volna, ilyen értelemben nem volt apolitikus. Csak nem volt benne tehetség politikai koncepció kidolgozására, hanem par excellence katona volt. A magyar nemesi politika nagyhangú retorikának tűnik Görgey szemében, ő viszont cinikusnak a másokéban. A későbbi viták során politikai tendenciák ütköznek össze, és mindig visszatér az, hogy mindegyik oldal a másikról minden rosszat összegyűjt.

Én nem tartom Görgeyt árulónak, nem tartom egy Kossuthéval összemérhető politikai koncepció képviselőjének sem, úgy mint a 67-esek csinálták. Kitűnő katonának tartom, és egy viszonylag modern, elég radikális gondolkodású embernek, aki a valósággal kiéleződő politikai ellentmondások következtében került nehéz helyzetbe. De nem rajta, nem pszichológiai tulajdonságain múlt a szabadságharc sorsa. Nem igaz az, hogy a lefelé hanyatlást és katasztrófát ő idézte elő. Ez egy olyan szűk szemlélet, amely a tényleges társadalmi és politikai tényeket nem veszi figyelembe. E munkámban, amely 1936-ban jelent meg, hangsúlyoztam, hogy ezt úgy kell felfogni, mint egy

történelmi jelenséget, és Görgeyből sem árulót, sem eszményképet nem kell csinálni. Így azután természetesen minden oldalról támadtak, 1949 után a személyi kultusz és dogmatizmus időszakában természetesen Görgey első számú ellenség lett, mert akkor mesejátékban gondolkodtak, hogy a hős, az egyszemélyes vezér mindent észrevesz, csak éppen azt nem, hogy körülötte mindenki áruló. Gondolok is arra, hogy megírom a Görgey-kérdés újabb történetét, 1936-tól napjainkig.

Kérdés: Vajon egy ilyen munkába — bár ez csak egy példa — jogos lenne, indokolt lenne, ajánlatos lenne, hogy bekapcsolódjanak pszichológusok? Vagy a mai tudományos ismeretek birtokában nem tartaná tanácsosnak?

Válasz: Azt, hogy történészek és pszichológusok együttműködjenek, és egymást haszonnal okítják erről-arról, természetesen jónak tartom. A Görgey-kérdés megoldása, vagy prezentálása azt hiszem nem igényli ezt különösen, mert ez nem elsősorban lélektani kérdés. Ezt meg lehet írni, mint a közvélemény további fejlődésének a történetét, és hogyha ez már valamennyire össze van rakva, akkor a pszichológusok elkezdhetnek hozzányúltni, megmondhatják a véleményüket. De itt az alapkérdés nem lélektani. Széchenyi esetében talán már tovább vagyunk. Itt már eljutottunk oda, hogy a rekonstruált folyamatok birtokában érdemes volna a pszichológusokkal párbeszédet kezdeni, mert hátha felhívják a figyelmet valami árnyaltabb értelmezési lehetőségre. Nem hiszem, hogy Széchenyi-könyvemben lényegesen módosíthatna, mert tartózkodtam olyan kérdésektől, amelyek túlmennek a kompetenciámon. De esetleg további értelmezésre lehetőség nyílna. Itt a tények összeálltak. Ha valaki azt állítja, hogy a bécsi udvar meggyilkoltatta Széchenyit, az felelőtlen, vagy tájékozatlan. Széchenyinél érdemes volna megpróbálni, hogy a lélektan specialistái figyelmeztessék az embert, a történelmet arra, hogy itt vannak esetleg olyan lehetőségek, amelyeket tovább lehetne még vinni.

Kérdés: Széchenyivel kapcsolatban kivált fontos különbséget tenni a pszichiátriai és pszichológiai megközelítési lehetőségek között.

Válasz: Igen, a pszichiátereknek a megközelítését túl nyersnek, túl távolinak érzem. Kicsit olyanok, mint amikor valaki az osztályharcból és gazdasági alapból közvetlenül, rövidzárlatosan levezeti a stílus finomságait. A lélektan ennél többet tudna nekünk nyújtani.

Kérdés: Annak ellenére, hogy itt valóban kórlélektani folyamatok működnek, a pszichológus éppen a nagyon is általános, egyetemes pszichológiai dinamizmusokkal összefüggésben vizsgálhatná őket, vizsgálhatná Széchenyi sajátos megélmődját.

Válasz: Azt hiszem, hogy éppen azért, mert Széchenyi kifejezésformái olyan széles skálát mutatnak, amilyen más egykori szereplőknél nem áll rendelkezésünkre, naplói jóvoltából, amelyek nem semmisültek meg, ahogy ő akarta. Szerencsére titkáranak és fiának a kihúzólagásai sem tudtak mindent tönkretenni. Bár sokat kihúztak belőle, és a hiányokat eddig még nem sikerült rekonstruálni.

Kérdés: Mindeddig úgy kell e részeket tekinteni, mintha nem lennének.

Válasz: Igen, és mindenki azt konstruál belőle, amit akar. Mivel a Napló olvasható sokszáz oldalán széles skálában mutatkozik meg nemcsak a racionális mindennap, hanem az emocionális irracionális háttér is, hajlamosabbak vagyunk Széchenyi lelki működését abnormisnak tartani. Kétségbevonhatatlan természetesen az az idegösszeomlás, vagy hogy nevezem, amely őt Döblingbe vitte és viszonylagos gyógyulása ellenére ott tartotta. De az, hogy a régebbi naplóban olykor megjelent, hogy öngyilkos

lesz, vagy kétségbeesett, ezt némi óvatossággal kell, azt hiszem, kezelni. Félek, hogy 10 millió magyar közül 9 millió gondol időnként ilyesmit, csak nem rendelkezik a tudatosságnak, a kifejezőkészségnek azzal a szintjével és azokkal az arányaival, amelyekkel Széchenyi rendelkezett. Nála nagytűzésben látjuk a lélek működését. Nem tudom, hogy ehhez egy pszichológus mit szól, én a legnagyobb óvatosságra intenék mindenkit, aki azt hiszi, hogy mindaz, amit Széchenyi naplójában kórosnak látunk, az mind egyedül nála kóros.

Kérdés: Amit professzor úr mondott, abban pszichológus számára roppant figyelemreméltó elem a szenzibilitás.

Válasz: Olyan finom készülék, amely szélsőséges értékekben jelzi az ingadozásokat.

Kérdés: És mindent óriási erővel igyekezett verbalizálni.

Válasz: Ami nála az egyensúlytartás, az egyensúlyban maradás eszköze, így reagálja le, amit átél. Volt egy kollégám, aki pár éve Széchenyi válogatott munkáit kiadta, és a naplót nem, mert azt — úgymond — zavart állapotban vagy szélsőséges pesszimizmusban, egyensúlyhiányban írta. Ez kérem nem áll. Amikor kóros állapotban volt, akkor nem írt naplót. Amikor naplót írt, akkor „normális” vagy a normálishoz visszaközelgő állapotban volt. Ez nála éppen a normális értelmi és emocionális funkciónak volt a tükre.

Kérdés: Ha Görgey és Kossuth a népmesei jó—rossz ellentétpárok megtestesítőiként jelent meg és jelenik meg ma is, nem kevésbé erősen ilyen a Széchenyi—Kossuth ellentétpár is. Mennyire igaz ez abban a primitív értelemben — mert hiszen ez a mi problémánk, bár ezt legkevésbé sem pszichológusok fogalmazzák így —, hogy pszichológiailag két ellentétes természet áll egymással szemben, akik nem tudtak meglenni, és ez a bajok egy bizonyos csoportjának a forrása?

Válasz: Azt hiszem, tulajdonképpen olyan szempontból a Görgey-kérdéshez hasonló esettel állunk szemben, hogy itt is különböző megítélési tendenciák ütköztek össze a közvéleményben, és ez nagyon sokszor manipulatív. Előbb Széchenyiből a konzervatívok csináltak eszményképet és ebben meghamisították őt. Azután pedig a dogmatikusok, hogy ilyen szép eufemisztikus kifejezést használjak, ezt gyorsan megragadták, és ők is áttolták a konzervatív oldalra Széchenyit. A konzervativizmus és a liberálisizmus, vagy a progresszió és a forradalom skáláján mindenki így helyezte el ezeket a történelmi alakokat, ahogy ez az illető tendenciának megfelel. A valóság az — itt kell megint az alapépítményt berakni lélektan alá —, hogy a magyar reformkorban a polgári átalakulásra vezető tendenciák fő medrén belül többféle tendencia mozgott. Közös jellemzőjük, hogy mind valamiféle kerülőúton haladtak — mert ez nemcsak Széchenyire áll, hanem Kossuthra, meg a nemesi radikálisokra is —, és közös jellemzőjük, hogy mégis a feudalizmusból a polgári-nemzeti átalakulás felé tartottak. Az viszont már lélektani probléma, ha az emberek nem tudják elképzelni, hogy több tendencia, több variáció, több út vezethetett ugyanazon főmedrén belül. Ez már a közvéleménynek és a közvélemény manipulálásának a problémája. Mögötte az az elképzelés van, hogy ha például Széchenyiről elismerem, hogy a reform kezdeményezője volt, és kitűnő ember volt, akkor ezzel Kossuthot kisebbítem. Vagy ha elismerem Kossuthról, hogy a liberális nemzeti reformnak és 48-ban a szabadságharcnak a legnagyobb szervezője volt, akkor ez nem azt jelenti, hogy a másíknak nincsenek történelmi érdemei. Kossuth nem

csak úgy lehet nagy, ha kizárom a sorból Széchenyit, vagy kizárom a sorból Görgeyt. Itt vagyunk megint az úgynevezett személyi kultusznál.

Nyugodjunk bele, hogy a magyar történelem színeiben gazdag, sokoldalú történelem, ahol sokféle ember töprengett azon, hogy mi a sokféle teendő, és az események együttes erőfeszítéséből, vitából, dialektikus párharcából tevődnek össze. És ha ezt elismerjük, tisztában kell lennünk azzal, hogy mit jelentett egy köznemes, vagy kisenemes, mit jelentett egy főnemes lélektanilag, milyen idegek álltak egymással szemben. Széchenyit irritálta a kezdetlegesebb köznemesség, Kossuthban pedig benne volt a gyanakvás, hogy őt fölülről ravasz praktikákkal félre akarják állítani, meg akarják mérgezeni. Nagy hiba volna azonban pusztán a lélektani differenciákból kiindulni, elfelejtve a társadalmi-politikai meghatározottságot.

Kérdés: A pszichológiai elemzés a szaktörténészek által szokásos dokumentált adatok alapján kezelhető, és nem előbb.

Válasz: Ezt neveztem csapdának az előbb. Hogyha ezt a munkát a történészek még nem végezték el, a pszichológus nem tud mozogni. Nem tudja megállapítani, hogy egy jelenség mennyiben egyéni tulajdonság, és mennyiben megszokott társadalmi beidegződöttség. Ennek tisztázásához a pszichológusnak egyedül nincsenek meg az eszközei. Ezek jelentős részét a történészeknek kell szállítania. Ha nem teszi, vagy pedig úgy teszi, hogy közben ő próbálja a lélektant telerakni kezdetleges sémákkal, akkor a kép meghamisítódik.

Kérdés: A veszély még nagyobb, ha a pszichológus vagy a történész azt hiszi, hogy megvan ez a dokumentáció, de helyette valami félig publicisztikai massa van a birtokában, és erre hivatkozik úgy, mint történelemre.

Válasz: Pontosan így van. Csak megszürt, forráskritikailag átvizsgált, pontosan fölépített, történetileg előkészített anyag az, amelyet a pszichológus kezelni tud. Sajnos a történészek nem végzik el megfelelően mindig ezt a munkát, nem is sokat törődnek a pszichológiával, hanem a végén, mikor nincs valami megoldás, vagy nem lelik, akkor előveszik a Mari néni pszichológiáját.

Kérdés: Az egyik dolog amit a történész szállít, és amit abból a közvélemény fel dolgoz és leszűr. Vajon megfordíthatjuk-e ezt? Vagyis feltehető-e az a pszichológiailag is nagyon érdekes kérdés, hogyan befolyásolja a történészt a kutatása tárgyára vonatkozó közvéleménybeli kép és a kutatásaival kapcsolatos igények?

Válasz: A történész természetesen a társadalomban él, maga is része a közvéleménynek. Bizonyos elvárásokat, problémákat, kérdéseket éppúgy hordoz magában, mint a közvélemény. Többször elmondták már, hogy a történettudomány mindig a saját jelenkora által feltett kérdésekre próbál történetileg válaszolni. S ezzel még nem sérti meg saját szabályait, sőt ez társadalmi feladatai közé tartozik. Más kérdés, hogy maga a „közvélemény” is többféle, különböző tendenciák eredője, visszhangja, és hogy a tendenciák közt lehet olyan, amely a történészt e feladatának teljesítésében gátolhatja, a történettudomány funkcióját eltorzíthatja. A XX. század elején a pozícióikat védő volt néemesi rétegek körében kialakult egy olyan sovinizmus, amelynek képét a történelemtől Thaly Kálmán hamis, néemesi nacionalista romantikája, alapjában véve feudális eszményeket melengető, retrográd szemlélete fogalmazta meg. Részben ez élt tovább az ellenforradalmi időszakban a középrétegeknek abban a sajátos szférájában is, amelyről fent már beszéltem. Majd pedig 1949 után napipolitikai taktikából ezt ka-

rolta fel a „személyi kultusz” időszakának voluntarizmusa is, amely szintén hajlamos volt a múltat nem objektív voltában megismerni, hanem végül óhajainak megfelelően átalakítani, hogy lehetőleg széles rétegeket manipulálhasson vele. E súlyos károkat okozó tendenciának bizonyos utóhatása még ma is érvényesül abban, hogy az egyetemek, iskolák által hosszú időn át közvetített kezdetleges dogmatikus-nacionalista szemlélet nem küszöbölhető ki egyik napról a másikra. Ha ilyenféle tendenciával találja szembe magát, akkor a történész természetesen nem teheti meg, hogy alkalmazkodik a „közvéleményhez”, mert akkor önmagával kerül szembe. Ilyenkor meg kell magyarázania, hogy ez ezért nem jó, ez azért nem jó. Világosan, közérthetően, meggyőzően, amennyire tőle telik. De szembe kell szállnia az ilyen tendenciákkal a történelmi-társadalmi tudat higiéniájának érdekében is. Sajnos azonban ez a történelmi tudat olyasmi, amibe nemcsak a történészeknek van beleszólásuk.

Kérdés: És még kevésbé a pszichológusoknak. A történészek azonban elég nagy apparátust alkotnak. A történettudomány, mint intézmény, képes-e a közvélemény bizonyos fajta igényei ellenében dolgozni, illetve az intézményt a közvélemény abban befolyásolja, hogy mi ellen kell fellépnie, avagy pedig...

Válasz: Ennyire mereven azért talán nem kell fogalmaznunk. A közvélemény nem egysíkú, csak tendenciák, utóhatások érvényesülnek. Hogyha folytatódott volna az a fajta utasításos rendszer, amelyik a szaktudományokba is betette a lábát, és a közvéleményt manipulálta, akkor ezzel szemben természetesen a szaktudomány nem sokat tehetne. Akár biológiáról van szó – hogy egy közismert példára hivatkozzam –, akár lélektanról van szó, akár történeletről. Én azonban nem tudom elfogadni azt, hogy a közvélemény magától ostoba és rosszindulatú. Ha megszűnik a manipulatív hatás, amelyet bizonyos hatalmi eszközökkel nagyon hatékonyan lehet előidézni, és ha szembenézünk azonnal a tényezőkkel amelyek a torzulást előidézték történelmünkben, akkor lehet, hogy abban a pillanatban a közvélemény zömmel jóakarátú, értelmes, érdeklődő emberekből áll. Ekkor a történettudomány sokkal jobban tudja teljesíteni a maga szolgálatát. Azt hiszem, hogy az utóbbi években nem rossz irányú fejlődés mutatkozott a magyar közvéleményben. Ellenkezőleg, hogy ismét Széchenyi példáját idézzem, az 50-es évek elején előfordult, hogy általános iskolai helyettes igazgatói értekezleten degenerált grófnak minősítették, aki a konzervatív hátrafordulás embere volt. Most pedig: az én könyvem, amely távolról sem ezt képviseli, tavaly 37 000 példányban elfogyott.

Kérdés: Eddig a pszichológia és a történettudomány kapcsolatáról főleg a nagy történelmi figurákat kutató történész, a mögöttes történelmi események és a történelmi figurát esetleg vizsgáló pszichológus kapcsolatuként beszéltünk. Egy további kapcsolat is lehetséges. A hatás vizsgálata. Tud-e arról egyáltalán, hogy a történész kutatásainak hatását pszichológusok vizsgálták volna?

Válasz: Nem tudok róla.

Kérdés: És mit gondol, ez felesleges, kíváncsi, vagy ostoba dolog volna?

Válasz: Azért nehéz erre válaszolni, mert kérdés, hogy külön tudják-e választani a lélektan kutatói, vagy a közvélemény vizsgálói, hogy a történelmi tudatban, alakításában mi szerepe van a publicistáknak, mi szerepe van az oktatásnak stb., stb. Akkor lehetne mérni valamiféle eszközzel, hogy a történészek visszhangja milyen. De mivel ezt nehéz szétválasztani – ezért nagyon szkeptikus is vagyok.

Kérdés: De van egy másik lehetőség. Kosáry Domokos említett könyvét tavaly 37 000 példányban elkapkodták. Tegyük fel, hogy ennek a könyvnek a hatását, mint egyedi produktumnak, ugyanúgy megvizsgálják, ahogy Berkesi Andrásnak a legnagyobb tömeghatást kiváltó, 150 000 példányban kiadott művének hatását tényleg megvizsgálták.

Válasz: Nem volna érdektelen. Voltak évek, mikor úgy éreztük, hogy a történet-tudomány hiába beszél. Ma talán mintha egy fokkal jobb lenne a helyzet. De minden-estre a történész mást nem tehet, mint legjobb belátása szerint csinálja a maga szak-máját, s végzi a maga szolgálatát. Jobb ha úgy érzi, hogy ennek a szolgálatnak van értelme és némi hatása is.